

تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران

مهدی سبحانی نژاد *

حسن نجفی **

علی مقدمزاده ***

پذیرش نهایی: ۹۴/۴/۶

دریافت مقاله: ۹۳/۱۰/۱۵

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران انجام شده است. روش پژوهش توصیفی شامل تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا است و رویکرد آن نیز کاربردی به شمار می‌رود. جامعه پژوهشی، شامل دو بخش متون مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت و متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مصوب آذر ماه ۱۳۹۰، است که با توجه به ماهیت موضوع و محدودیت جامعه پژوهشی از نمونه‌گیری صرف نظر، و کل جامعه آماری مورد بررسی و تحلیل واقع شده است. ابزارهای اندازه‌گیری، فرم فیش‌برداری و نیز سیاهه تحلیل محتوای محقق ساخته بوده است. داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوای با استفاده از شاخصهای توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون مورد بررسی قرار گرفته است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر این است که: ۱. چارچوب مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت را می‌توان بر اساس مدارک و مستندات مرتبط در ۴ بُعد و ۲۳ عامل تدوین نمود. ۲. در مجموع ۱۷۷ مرتبه به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده که میزان تراکم آن در بخش هدفهای عملیاتی و راهکارها با فراوانی ۳۹ درصد زیاد و در بخش چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین با فراوانی ۱/۱ درصد بسیار کم است. ۳. بین عوامل مورد بررسی، صفات عملی ایثار و شهادت با میزان بار اطلاعاتی ۰/۸۵۸ و ضریب اهمیت ۰/۴۰۴ بیشترین توجه را به خود اختصاص داده و این در حالی است که به عامل جایگاه و ارزش ایثار و شهادت توجهی نشده است.

کلید واژه‌ها: فرهنگ ایثار و شهادت، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، تحلیل محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.

sobhaninejad@shahed.ac.ir

* دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد

hnajafih@yahoo.com

** نویسنده مسئول: کارشناس ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد

ali.mz20@yahoo.com

*** کارشناس ارشد مطالعات برنامه درسی دانشگاه شاهد

مقدمه

رشد و تعالی و پیشرفت هر جامعه‌ای در گروی این است که هر کدام از افراد جامعه تلاش کنند با تقدم منافع دیگران بر منافع خود در این راستا قدم بردارند و چنین عملی به دست نخواهد آمد مگر اینکه افرادی که می‌خواهند از منافع خویش بگذرند به ارزشهایی بالاتر و والاتر دست یابند که نهایت درجه مطلوب آن رضایت و قرب الهی باشد. مصداق کامل خدامحوری، تقدیم رضایت الهی بر رضایت خویشان است که این عمل در دین مبین اسلام، ایثار^۱ و از خودگذشتگی نام دارد. این ایثار و از خودگذشتگی از کمترین مرتبه، که چشم پوشی از منافع مادی و دنیوی باشد، شروع می‌شود و تا عالیترین درجه آن پایان می‌یابد که شهادت^۲ و گذشت از عزیزترین منفعت است که جان انسانی باشد. مطلوبترین وضعیت این آرمان این است که در جامعه به صورت فرهنگ^۳ درآید (پورطهماسبی و تاجور، ۱۳۸۹: ۸۹).

به دلیل فرهنگ‌پذیری، امکان انتقال و نهادینه شدن^۴ فرهنگ ایثار و شهادت^۵ ممکن می‌گردد و جامعه جوان ایران با بیشترین مخاطب، واجد بهترین موقعیت انتقال و تثبیت این مفاهیم ارزشی است (بهمنی، ۱۳۸۹: ۵۷). بنابراین انتقال این ارزشها به نسل امروز از اهمیت بسزایی برخوردار است و نخستین راه در انتقال فرهنگ ایثار و شهادت از هر نسل به نسل دیگر، تعلیم و تربیت برخوردار از دانش و معرفت با استفاده از ریشه‌های ملی و بومی است (قهرمانی و عاشقی و مهدیون، ۱۳۸۸: ۳۲). بدون شک، آموزش و پرورش به مثابه نهادی تأثیرگذار در عرصه مسائل و موضوعات اجتماعی، نقش بسزایی در حوزه فرهنگ و سیاستگذاری فرهنگی دارد. با عنایت به اینکه وزارت آموزش و پرورش متولی تعلیم و تربیت از حدود ۶ سالگی در دوران کودکی تا حدود ۱۸-۱۷ سالگی در اواخر دوران نوجوانی و اوایل دوران جوانی است و از آنجا که بر اساس نظریه‌های مختلف در فلسفه تعلیم و تربیت، این دوران نقش بسیار مهم و برجسته‌ای در زندگی هر فرد دارد در نتیجه، اهمیت و نقش وزارت آموزش و پرورش در عرصه شکل‌دهی و نهادینه‌سازی فرهنگ ایثار و شهادت قابل انکار نیست. با در نظر گرفتن این نکته می‌توان این گونه اذعان کرد که وزارت

1 - Sacrifice

2 - Martyrdom

3 - Culture

4 - Internalize

5 - Sacrifice & Martyrdom Culture

آموزش و پرورش به عنوان یکی از سازمانهایی که موظف است به ترویج و نهادینه‌سازی این فرهنگ ارزشمند بپردازد، نقش مهم و کلیدی در سیاستگذاری فرهنگی دارد (ابراهیم‌آبادی، ۱۳۹۱: ۲۹).

از سوی دیگر با توجه به تحولات پرشتاب کنونی در عرصه فرهنگ جهانی، نظام آموزشی کشور ما نیز برای هماهنگی با این دگرگونیها و رویارویی با چالشهای آنها نیازمند تغییر و تحول است (بخشایش، ۱۳۹۱: ۲۲). اگرچه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ضرورت تحول همه‌جانبه و عمیق در نهاد آموزش و پرورش بیش از پیش احساس می‌شده است؛ زیرا انقلاب اسلامی، فرهنگی است و تغییر فرهنگ و تحول در باورها و رفتارها را باید از کودکی و جوانی آغاز کرد. به همین دلیل از آغازین روزهای پیروزی انقلاب، اجرای تحولات بنیادین در دستور کار مسئولان ارشد نظام و آموزش و پرورش قرار گرفت و طرحها و برنامه‌های تحولی فراوانی تدوین و اجرا شد که هر یک به دلایلی نتوانست به انتظارات جامعه پاسخ دهد (شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳۸۹: ۳).

در نتیجه پس از سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی، ضرورت تحول بنیادین در آموزش و پرورش نزد مسئولان ارشد نظام جمهوری اسلامی ایران و آموزش و پرورش هم‌چنان به قوت خود باقی مانده بود و این امر به مطالبه جدی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و نهادهای سیاستگذار و مسئول در حوزه فرهنگ و علم تبدیل شد تا اینکه سند تحول بنیادین و برنامه راهبردی و دراز مدت برای تحول همه‌جانبه و پایدار در آموزش و پرورش کشور توسط جمعی از صاحب‌نظران و کارشناسان تعلیم و تربیت تدوین و در تاریخ ۱۳۹۰ / ۹ / ۷ به تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی به عنوان عالی‌ترین مرجع سیاستگذاری فرهنگی کشور رسید و برای اجرا به آموزش و پرورش ابلاغ شد (نویسندگان، ۱۳۹۱: ۲۹۸).

با توجه به اهمیت این مقوله، این پژوهش در صدد است به تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران اقدام کند تا از این طریق ضمن شناسایی و مشخص نمودن وضعیت موجود، تصویر مناسبی در اختیار مسئولان، برنامه‌ریزان و سایر علاقه‌مندان قرار دهد.

پیشینه پژوهش

جعفری هرندی و یزدخواستی (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل میزان توجه به مفاهیم فرهنگ ایثار و شهادت در کتابهای درسی دوره آموزش عمومی» به این نتایج دست یافتند: ۱- در مجموع ۱۲۳۰ مرتبه به محورها و عوامل مفهومی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است. میزان آن در کتابهای فارسی، هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و تاریخ ۶۲۶، ۲۳۰، ۲۸۷ و ۸۷ مرتبه بوده است. ۲- بیشترین توجه به محور ایثار، کلاس دوم راهنمایی و کتاب فارسی دوم راهنمایی و کمترین توجه به محور سایر اصطلاحات، کلاس دوم ابتدایی و کتابهای تاریخ اول و دوم راهنمایی شده است.

مقدم‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی به «بررسی جایگاه عوامل فرهنگ ایثار و شهادت در اهداف مصوب دوره متوسطه» پرداخته است. نتیجه پژوهش نشان داد که اهداف مصوب توجه بسیار ضعیفی از نظر کمی و کیفی به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت کرده است و به علت نداشتن تداوم در سازماندهی درونی، قادر به جهتدهی مطلوب محتوای برنامه‌های درسی دوره متوسطه نیست.

شهرکی‌پور (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «بررسی محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی در گسترش فرهنگ ایثار و شهادت» به این نتیجه رسید که محتوای کتابهای درسی دوره راهنمایی در درونی نمودن فرهنگ ایثار و شهادت، افزایش اعتقاد دانش‌آموزان به ارزشهای فرهنگ ایثار و شهادت، احترام به قشر ایثارگران، آشنایی دانش‌آموزان با ویژگیهای شهدا و تبلیغ و ترویج ارزشهای فرهنگ ایثار و شهادت و دفاع مقدس نقش داشته است.

مرزوقی و فولادچنگ (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی برنامه درسی دوره ابتدایی (اهداف و محتوا) از منظر فرهنگ ایثار و شهادت» به این نتایج دست یافتند که در اهداف کلی دوره ابتدایی تنها در حوزه اجتماعی یک مورد و در حوزه اهداف سیاسی دو مورد و در اهداف اعتقادی نیز تنها یک مورد به طور مستقیم به این موضوع پرداخته است. نتایج تحلیل محتوا نشان داد که در کتابهای درسی دوره ابتدایی، بیشتر به مبانی ایثار و شهادت پرداخته شده است؛ هم‌چنین از بین عوامل مبانی ایثار و شهادت بیشتر به صفات متعالی، همدلی و حق‌گرایی پرداخته شده و از بین عوامل مفاهیم ایثار و شهادت نیز مقوله معرفی الگوها مورد توجه بیشتری بوده است.

هاونگی (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان «شیوه‌های پرورش فرهنگ شهادت در نظام تعلیم و

تربیت» این راهکارها را پیشنهاد می‌کند: ۱ - تدوین برنامه درسی مبتنی بر عوامل فرهنگ شهادت در مقاطع گوناگون تحصیلی ۲ - بررسی تأثیرات زیانبار برنامه درسی پنهان از جنبه فرهنگ ایثار و شهادت ۳ - چگونگی استفاده از زبان هنری در پرورش فرهنگ ایثار و شهادت ۴ - شناسایی فرصتهای یادگیری مناسب از جنبه فرهنگ ایثار و شهادت.

یافته‌های پژوهش سبحانی‌نژاد و یوزباشی (۱۳۸۷) با عنوان «بررسی میزان توجه به مفاهیم فرهنگ ایثار و شهادت در محتوای کتابهای درسی فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره راهنمایی کشور» از این قرار است: ۱ - عمده‌ترین عوامل مبین فرهنگ ایثار و شهادت شامل کشته شدن در راه خدا، از خودگذشتگی، دگرخواهی، خداجویی، معارضه با خشونت‌طلبی، مبارزه با تجاوزگری و ظلم، مبارزه در راه خدا، کاری بالاتر از وظیفه انجام دادن، تلاش و سازندگی، مقاومت و ایستادگی، عمل شایسته انجام دادن، بصیرت و بینش، مشارکت در کار گروهی، تقوا و پرهیزکاری، مردن با عزت و شرافت، منادی عدالت، ادای تکلیف الهی، قناعت و صبر، توکل بر خدا و فداکاری، صداقت و حقیقت و دوری از دنیاپرستی است. ۲ - در مجموع تحلیل کتابهای درسی فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره راهنمایی حاکی بود که این کتابها، ۲۹۹ مرتبه به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت توجه کرده است. ۳ - بیشترین توجه به عوامل مبارزه با ظلم و جهل (۶۴ مرتبه) مقاومت و ایستادگی (۵۴ مرتبه) بوده است. ۴ - کمترین توجه به عوامل کاری بیشتر از وظیفه انجام دادن (بدون توجه) و تلاش و سازندگی (یک مرتبه) بوده است.

آرمند (۱۳۸۷) در تحقیق خود با عنوان «بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتابهای درسی دوره ابتدایی، راهنمایی و متوسطه» دریافت که توزیع مفاهیم در سه دوره مناسب است و از نظر ارتباط عمودی بین مفاهیم بین دوره‌های تحصیلی هماهنگی وجود دارد.

رعنائی‌پور (۱۳۸۵) در پژوهش خود تحت عنوان «پاسداری از فرهنگ ایثار و شهادت در حوزه آموزش و پرورش»، نقص در کتابهای درسی، ضعف در فضای فیزیکی مدارس و بی‌توجهی کادر آموزشی را به عنوان مهمترین عوامل تضعیف کننده فرهنگ ایثار و شهادت معرفی می‌کند.

حسن‌زاده (۱۳۸۲) در پژوهشی با عنوان «نقش و کارکرد نهادهای آموزشی در انتقال ارزشهای اجتماعی - فرهنگی» به این نتیجه رسید که نهادهای آموزشی هر کشور در انتقال ارزشها، سنتها و هنجارهای اجتماعی نقش مهمی دارد و منعکس کننده ارزشها و هنجارهای فرهنگی - اجتماعی آن جامعه به شمار می‌رود.

یافته‌های تیسدل^۱ (۲۰۰۳)، آیزنر^۲ (۲۰۰۲) و ژيرو^۳ (۱۹۹۲) به این نکته اشاره دارد که یکی از اهداف مهم مدارس تدوین برنامه درسی در راستای پرورش باورها، نگرشها و رفتارهای ارزشی و فرهنگی ملتهاست. هم‌چنین پژوهشهای دیگری نیز مانند میدگلی و اندرمان^۴ (۲۰۰۳)، نیمی و جون^۵ جون^۵ (۱۹۹۳) و ریبا^۶ (۱۹۹۷) نشان می‌دهد که آموزش ارزشها از طریق نظام آموزشی بسیار مؤثر است؛ چرا که می‌تواند نسل نو را قادر سازد تا جامعه‌ای بهتر و مطلوبتر ایجاد کنند.

سؤالات پژوهش

- ۱- عوامل فرهنگ ایثار و شهادت کدام است؟
- ۲- در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به چه میزان به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است؟

روش پژوهش

پژوهش به شیوه توصیفی شامل تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا^۷ انجام شده است بدین صورت که ابتدا عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی مشخص، و سپس میزان توجه به آنها در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران، تحلیل محتوا شده است. کرلینجر^۸ (به نقل از بیابانگرد، ۱۳۸۴: ۳۹۰) تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است. واحد ثبت در این تحقیق، مضمون است. واحد ثبت به بخش معنادار و قابل رمزگذاری محتوا اطلاق می‌شود. روش شمارش نیز فراوانی است. مقوله‌بندی و تعیین شاخصها در این تحقیق با روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) قبل از اجرای تحقیق تعیین می‌شود و به همین دلیل به آن، روش از پیش تعیین شده نیز

-
- 1 - Tisdell
  - 2 - Eisner
  - 3 - Giroux
  - 4 - Midgley & Anderman
  - 5 - Niemei & Junn
  - 6 - Ryba
  - 7 - Content Analysis
  - 8 - Kerlinger

می‌گویند (نوریان، ۱۳۸۷: ۶۵).

جامعه آماری و نمونه پژوهش

جامعه پژوهشی در بخش تحلیل اسنادی تمام متون مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت، و در بخش تحلیل محتوا نیز متن (فصول هشتگانه) سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب آذر ماه ۱۳۹۰ است که در جدول ذیل آمده است:

جدول ۱: جامعه پژوهشی تحلیل محتوا به تفکیک فصل

شماره صفحه	عنوان
۵	مقدمه
۶ - ۸	فصل اول: کلیات
۹ - ۱۱	فصل دوم: بیانیه ارزشها
۱۲	فصل سوم: بیانیه مأموریت
۱۳ - ۱۴	فصل چهارم: چشم‌انداز
۱۵	فصل پنجم: هدفهای کلان
۱۶ - ۱۷	فصل ششم: راهبردهای کلان
۱۸ - ۳۳	فصل هفتم: هدفهای عملیاتی و راهکارها
۳۴ - ۳۵	فصل هشتم: چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین

با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی از نمونه‌گیری صرف نظر، و کل جامعه آماری مرتبط در بخش تحلیل اسنادی بررسی شده به علاوه کل متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران نیز تحلیل محتوا شده است.

ابزارهای اندازه‌گیری

ابزارهای اندازه‌گیری در بخش تحلیل اسنادی فرمهای فیش برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز چک لیست محقق ساخته بود که به منظور تدوین آن، تعداد قابل توجهی از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت بررسی و عوامل مرتبط به شکل جدول شماره ۲

استخراج شد.

روایی

به منظور حصول اطمینان از وجود روایی^۱ از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است؛ به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوا، که شامل تمام عوامل مفهومی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت بود در اختیار گروهی از صاحب نظران برنامه ریزی درسی و متخصصان حوزه فرهنگ ایثار و شهادت برای تغییر و اصلاح قرار گرفت که پس از اعمال نظر آنها چک لیست تحلیل محتوا در قالب چارچوب مفهومی (جدول شماره ۲) تهیه شد.

پایایی

به منظور تأمین پایایی^۲ ابزار، از روش ویلیام اسکات^۳ (۱۳۹۱) استفاده شده است؛ بدین صورت صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار پنج نفر از صاحب نظران حوزه علوم تربیتی و فرهنگ ایثار و شهادت قرار گرفت و ضریب توافق آنها بر اساس داده‌های ذیل ۹۶/۷ درصد به دست آمد:

$$C.R = \frac{\text{مقوله های مورد توافق}}{\text{کل مقوله ها}} \times 100 \qquad C.R = \frac{42 + 43 + 41 + 40 + 42}{5 \times 43} \times 100 = 96/7$$

روشهای تجزیه و تحلیل داده‌ها

داده‌های اسنادی به شیوه کیفی و داده‌های تحلیل محتوا با استفاده از شاخصهای توصیفی در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون مورد بررسی قرار گرفته است. البته در این ارتباط ابتدا فراوانی عوامل در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش استخراج، و در جدول درج شد؛ سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (بهنجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه، تحلیل و توصیف شد که در ادامه

1 - Validity
2 - Reliability
3 - William Scott

به توضیح مراحل سه گانه آن پرداخته می شود:

مرحله اول: ماتریس فراوانیهای جدول فراوانی باید بهنجار شود که برای این کار از این رابطه استفاده می شود:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی $P =$ فراوانی مقوله $F =$ شماره پاسخگو $i =$ شماره مقوله $j =$ تعداد پاسخگو $m =$ مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه می کنیم و در ستونهای مربوط قرار می دهیم که برای این منظور از رابطه زیر استفاده می شود:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} L_n P_{ij}] \quad (j = 1, 2, n) \quad K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجار شده ماتریس $P = (1, 2, \dots, n)$ $J =$ لگاریتم نبری $L_n =$ شماره پاسخگو $i =$ شماره مقوله $j =$ تعداد پاسخگو $m =$ مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله ها $(= 1, 2, \dots, n)$ ضریب اهمیت هر یک از مقوله ها محاسبه شده است و هر مقوله ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است که برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده است:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت $W_j =$ بار اطلاعاتی هر مقوله $E_j =$ تعداد مقوله ها $n =$ شماره مقوله $j =$ لازم به ذکر است در محاسبه ی E_j مقادیر P_{ij} که برابر صفر باشد به دلیل بروز خطا و جواب بی نهایت در محاسبات ریاضی با عدد بسیار کوچک 0.00001 جایگزین شده است؛ اما J شاخصی است که ضریب اهمیت هر مقوله را در یک پیام با توجه به شکل پاسخگوها مشخص می کند. از طرفی با توجه به بردار W ، مقوله های حاصل از پیام را نیز رتبه بندی می کنیم (آذر، ۱۳۸۰: ۱۰ و ۹).

یافته های پژوهش

۱- عوامل فرهنگ ایثار و شهادت کدام است؟

با توجه به اینکه یکی از اهداف مهم پژوهش، "شناسایی عوامل فرهنگ ایثار و شهادت"

است، پس از مطالعه و بررسی ادبیات و پیشینه پژوهش در این زمینه، فهرستی از عمده‌ترین عوامل فرهنگ ایثار و شهادت تهیه شد و در اختیار متخصصان حوزه تعلیم و تربیت و جامعه‌شناسی قرار گرفت و پس از چند مرحله بررسی و اصلاح، نهایتاً چارچوب مفهومی عوامل به شکل جدول شماره ۲ تدوین شد.

جدول ۲: چارچوب مفهومی عوامل فرهنگ ایثار و شهادت

عوامل کلان	عوامل خرد
نامها و تعاریف ایثار و شهادت	شهید
	شهادت
	ایثار
جایگاه و ارزش ایثار و شهادت	منزلت اجتماعی شهید نزد خداوند، پیامبران و امامان
صفات متعالی	صداقت
	امر به معروف
	نهی از منکر
	خودباوری
	عمل شایسته
	تقوا
	بصیرت
	قناعت
	صبر
	محاسبه نفس
صفات عملی ایثار و شهادت	دانش‌اندوزی
	توکل بر خدا
	ترجیح رضای خدا
	خداجویی
	ادای تکالیف الهی
حق‌گرایی	پرهیز از دنیاپرستی
	اعتقاد به حکومت اسلامی
	اعتقاد به ولایت مطلق فقیه
	ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی
ولایتمداری	

از خودگذشتگی	فداکاری	پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت
دگرخواهی		
کشته شدن در راه خدا		
کاری بالاتر از وظیفه انجام دادن	مسئولیت پذیری	
مشارکت در کار گروهی		
رعایت نظم		
وظیفه شناسی	ظلم ستیزی	
مبارزه علیه بی عدالتی		
معارضه با خشونت طلبی		
مبارزه با تجاوزگری و ظلم	پایداری	
تلاش و سازندگی		
مقاومت و ایستادگی		
مداومت و پشتکار	همدلی و همکاری	
خدمت به مردم		
حساسیت به نیازمندان		
احساس غرور ملی و مذهبی	پاسداری از ارزشهای ملی و دینی	
دفاع از میهن		
نصرت دین		
زنده نگهداشتن اسلام		
استقلال جامعه		

۲- در محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به چه میزان به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است؟

تحلیل محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران نشان داد، این سند از میان عوامل کلان به نامها و تعاریف ایثار و شهادت، صفات عملی ایثار و شهادت و پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت و از میان ۴۳ عامل مفهومی خُرد به ۴۱ عامل پرداخته است.

در جدول شماره ۳ فراوانی و درصد توجه به عوامل کلان و خُرد فرهنگ ایثار و شهادت آورده شده است.

آن گونه که جدول نشان می‌دهد از مجموع ۱۷۷ فراوانی مرتبط با عوامل مفهومی کلان فرهنگ ایثار و شهادت ۵ فراوانی (۲/۸ درصد) در عامل نامها و تعاریف ایثار و شهادت، ۱۵۷ فراوانی (۸۸/۷ درصد) در عامل صفات عملی ایثار و شهادت و ۱۵ فراوانی (۸/۵ درصد) در عامل پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت بوده که متأسفانه به عامل جایگاه و ارزش ایثار و شهادت توجهی نشده است. تراکم فراوانیها در میان عوامل مفهومی خرد نیز بدین صورت است که در عامل شهید ۱ فراوانی (۰/۶ درصد) در عامل شهادت ۱ فراوانی (۰/۶ درصد) در عامل ایثار ۳ فراوانی (۱/۷ درصد) در عامل صفات متعالی ۴۱ فراوانی (۲۳/۲ درصد) در عامل حق‌گرایی ۲۱ فراوانی (۱۱/۹ درصد) در عامل ولا‌یتمداری ۱۷ فراوانی (۹/۶ درصد) در عامل فداکاری ۹ فراوانی (۵/۱ درصد) در عامل مسؤلیت‌پذیری ۲۴ فراوانی (۱۳/۶ درصد) در عامل ظلم‌ستیزی ۱۷ فراوانی (۰/۶ درصد) در عامل پایداری ۶ فراوانی (۳/۴ درصد) در عامل همدلی و همکاری ۱۰ فراوانی (۵/۶ درصد) در عامل پاسداری از ارزشهای ملی و دینی ۱۲ فراوانی (۶/۸ درصد) در عامل زنده نگه داشتن اسلام هفت فراوانی (۴ درصد) و در عامل استقلال جامعه هشت فراوانی (۴/۸ درصد) اختصاص داده شده اما متأسفانه به عوامل منزلت اجتماعی شهید نزد خداوند، پیامبران و امامان و کشته شدن در راه خدا توجهی نشده است.

هم‌چنین بر اساس اطلاعات جدول شماره ۴ در بخشهای نه‌گانه سند تحول به صورت متفاوتی به عوامل مفهومی کلان و خرد فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است. میزان توجه بدین صورت است که در بخش مقدمه ۲۴ فراوانی (۱۳/۶ درصد) در بخش کلیات ۲۹ فراوانی (۱۶/۴ درصد) در بخش بیانیه ارزشها ۳۷ فراوانی (۲۰/۹ درصد) در بخش بیانیه مأموریت ۳ فراوانی (۱/۷ درصد) در بخش چشم انداز ۱۶ فراوانی (۹ درصد) در بخش هدفهای کلان ۲۱ فراوانی (۱۱/۹ درصد)، در بخش راهبردهای کلان ۶ فراوانی (۳/۴ درصد)، در بخش هدفهای عملیاتی و راهکارها ۳۹ فراوانی (۲۲ درصد) و در بخش چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین ۲ فراوانی (۱/۱ درصد) به عوامل اختصاص داده شده است.

در مجموع با توجه به نتایج آماری دو جدول می‌توان اذعان کرد که میزان توجه و جهتگیری توزیع عوامل فرهنگ ایثار و شهادت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش درست انتخاب نشده است و نارساییهایی دارد؛ زیرا اولاً به برخی از عوامل توجه بسیار کمی شد است. ثانیاً تراکم عوامل در بخشهای مختلف سند نیز نامتوازن است؛ یعنی ارتباط مطلوب افقی و عمودی برقرار نیست.

جدول ۳: نتایج تحلیل جایگاه عوامل فرهنگ ایثار و شهادت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

درصد	فراوانی	عوامل خرد		عوامل کلان
۰/۶	۱	شهید		نامها و تعاریف ایثار و شهادت
۰/۶	۱	شهادت		
۱/۷	۳	ایثار		
۰	۰	منزلت اجتماعی شهید نزد خداوند، پیامبران و امامان		جایگاه و ارزش ایثار و شهادت
۱/۷	۳	صداقت		صفات عملی ایثار و شهادت
۱/۱	۲	امر به معروف		
۱/۱	۲	نهی از منکر		
۴	۷	خودباوری		
۱/۷	۳	عمل شایسته		
۲/۳	۴	تقوا		
۴/۵	۸	بصیرت		
۱/۱	۲	قناعت		
۰/۶	۱	صبر		
۲/۳	۴	محاسبه نفس		
۲/۸	۵	دانش‌اندوزی		
۱/۱	۲	توکل بر خدا		
۲/۳	۴	ترجیح رضای خدا		
۲/۸	۵	خداجویی		
۲/۳	۴	ادای تکالیف الهی		
۳/۴	۶	پرهیز از دنیاپرستی		
۱/۷	۳	اعتقاد به حکومت اسلامی		ولایتمداری
۵/۶	۱۰	اعتقاد به ولایت مطلق فقیه		
۲/۳	۴	ترجیح منافع نظام بر منافع شخصی		
۱/۷	۳	از خودگذشتگی		فداکاری
۱/۱	۲	دگرخواهی		
۰	۰	کشته شدن در راه خدا		
۲/۳	۴	کاری بالاتر از وظیفه انجام دادن		

۶/۸	۱۲	مشارکت در کار گروهی	مسئولیت پذیری	
۱/۷	۳	رعایت نظم		
۵/۱	۹	وظیفه‌شناسی		
۶/۲	۱۱	مبارزه علیه بی‌عدالتی	ظلم‌ستیزی	
۱/۱	۲	معارضه با خشونت‌طلبی		
۲/۳	۴	مبارزه با تجاوزگری و ظلم		
۱/۱	۲	تلاش و سازندگی	پایداری	
۱/۷	۳	مقاومت و ایستادگی		
۰/۶	۱	مداومت و پشتکار		
۲/۳	۴	خدمت به مردم	همدلی و همکاری	
۳/۴	۶	حساسیت به نیازمندان	پاسداری از ارزشهای ملی و دینی	
۴/۵	۸	احساس غرور ملی و مذهبی		
۱/۱	۲	دفاع از میهن		
۱/۱	۲	نصرت دین		
۴	۷	زنده نگاهداشتن اسلام	پیامدهای فردی و اجتماعی اینار و شهادت	
۴/۵	۸	استقلال جامعه		
۱۰۰	۱۷۷	مجموع		

جدول ۴: توزیع فراوانی توجه به عوامل کلان فرهنگ اینار و شهادت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

درصد	مجموع فراوانی	پیامدهای فردی و اجتماعی اینار و شهادت	صفات عملی اینار و شهادت	جایگاه و ارزش اینار و شهادت	نامها و تعاریف اینار و شهادت	عوامل کلان
۱۳/۶	۲۴	۲	۲۲	۰	۰	مقدمه
۱۶/۴	۲۹	۳	۲۶	۰	۰	کلیات
۲۰/۹	۳۷	۱	۳۵	۰	۱	بیانیه ارزشها
۱/۷	۳	۱	۲	۰	۰	بیانیه مأموریت
۹	۱۶	۰	۱۵	۰	۱	چشم انداز
۱۱/۹	۲۱	۰	۱۹	۰	۲	هدفهای کلان

تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران ۹۹/

۳/۴	۶	۱	۵	۰	۰	راهبردهای کلان
۲۲	۳۹	۷	۳۱	۰	۱	هدفهای عملیاتی و راهکارها
۱/۱	۲	۰	۲	۰	۰	چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین
۱۰۰	۱۷۷	۱۵	۱۵۷	۰	۵	مجموع

در جدول ذیل داده‌های بهنجار شده توجه به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران آمده است:

جدول ۵: داده‌های بهنجار شده توجه به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت برحسب عوامل کلان در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

عوامل کلان	نامها و تعاریف ایثار و شهادت	جایگاه و ارزش ایثار و شهادت	صفات عملی ایثار و شهادت	پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت
مقدمه	۰	۰	۰/۱۴	۰/۱۳
کلیات	۰	۰	۰/۱۶	۰/۲۰
بیانیه ارزشها	۰/۲۰	۰	۰/۲۲	۰/۰۶
بیانیه مأموریت	۰	۰	۰/۰۱	۰/۰۶
چشم انداز	۰/۲۰	۰	۰/۰۹	۰
هدفهای کلان	۰/۴۰	۰	۰/۱۲	۰
راهبردهای کلان	۰	۰	۰/۰۳	۰/۰۶
هدفهای عملیاتی و راهکارها	۰/۲۰	۰	۰/۱۹	۰/۴۶
چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین	۰	۰	۰/۰۱	۰

پس از نرمال‌سازی داده‌ها با استفاده از فرمول مرحله دوم روش شانون، مقدار بار اطلاعاتی (EJ) هریک از عوامل به دست آمد که در جدول ذیل آورده شده است:

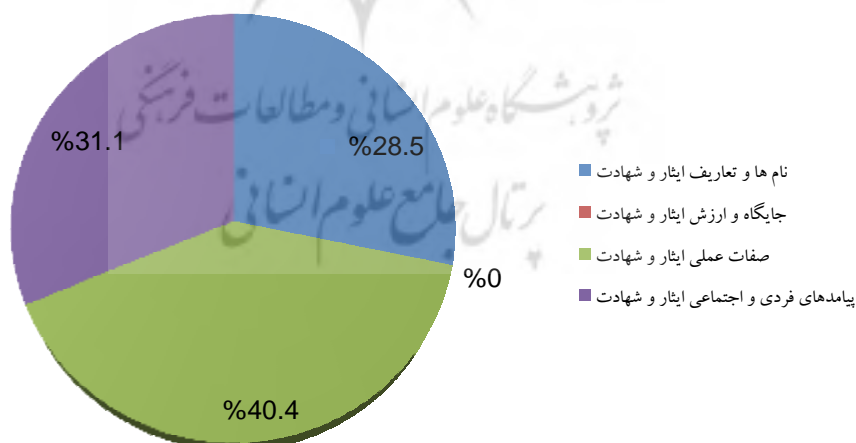
جدول ۶: مقدار بار اطلاعاتی عوامل فرهنگ ایثار و شهادت برحسب عوامل کلان، در سند تحول بنیادین

عوامل کلان	نامها و تعاریف ایثار و شهادت	جایگاه و ارزش ایثار و شهادت	صفات عملی ایثار و شهادت	پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت
مقدار بار اطلاعاتی (E/I)	۰/۶۰۶	۰	۰/۸۵۸	۰/۶۶۰

در مرحله پایانی ضریب اهمیت عوامل فرهنگ ایثار و شهادت با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه شد که آن هم در جدول آمده است و هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت (WJ) بیشتری برخوردار است. نتایج جدول شماره ۷ و نمودار شماره ۱ نشان می‌دهد که از بین عوامل، بیشترین ضریب اهمیت به عوامل صفات عملی ایثار و شهادت (۰/۴۰۴) و کمترین ضریب اهمیت به عوامل جایگاه و ارزش ایثار و شهادت (۰) مربوط بوده است.

جدول ۷: مقدار ضریب اهمیت عوامل فرهنگ ایثار و شهادت برحسب عوامل کلان در سند تحول بنیادین

عوامل کلان	نامها و تعاریف ایثار و شهادت	جایگاه و ارزش ایثار و شهادت	صفات عملی ایثار و شهادت	پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت
ضریب اهمیت (WJ)	۰/۲۸۵	۰	۰/۴۰۴	۰/۳۱۱

نمودار ۱: ضریب اهمیت عوامل فرهنگ ایثار و شهادت برحسب عوامل کلان

نتیجه گیری

یکی از رسالتهای اساسی نظامهای آموزشی و تربیتی، توسعه میراث فرهنگی جوامع است. میراث فرهنگی یعنی آنچه از گذشتگان در زمینه‌های مختلف به ما رسیده است. حماسه‌های دوران دفاع مقدس و جانبازی هزاران شهید در دفاع از خاک و آب ایران همیشه حماسه ساز، اکنون بخشی از میراث فرهنگی جامعه ماست. نظام آموزش و پرورش ایران، که یکی از وارثان این میراث عظیم است، موظف است تا نهایت سعی و تلاش خود را در راستای حفظ این میراث گرانبها انجام دهد. اسناد و برنامه‌های درسی در وزارت آموزش و پرورش فرصتهایی است که می‌توان از آنها برای زنده نگه داشتن یاد و خاطره رشادت و دلاوریهای شهیدان و رزمندگان دوران دفاع مقدس استفاده کرد. البته استفاده از متون و برنامه‌های درسی به‌عنوان ابزارهای احیای فرهنگ ایثار و شهادت مستلزم طراحی دقیق و منظم آموزشی است به‌طوری که بتوان هم یاد شهدا را زنده نگه داشت و هم اینکه روحیه ایثار و شهادت را در دل دانش‌آموزان به خوبی حفظ، و آن را تقویت کرد.

این پژوهش با هدف تحلیل میزان توجه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران به عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت انجام شد که طی آن ۴۳ عامل مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت مورد بررسی قرار گرفت. نتایج بررسی نشان داد که در مجموع ۱۷۷ مرتبه به عوامل مفهومی مرتبط با فرهنگ ایثار و شهادت توجه شده است که در میان بخشهای نه‌گانه سند، بخش هدفهای عملیاتی و راهکارها با ۳۹ فراوانی و ۲۲ درصد بیشترین و بخش چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول بنیادین با ۲ فراوانی و ۱/۱ درصد کمترین میزان توجه را کرده است. هم‌چنین نتایج بررسی و تحلیل میزان توجه در عوامل کلان حاکی است که میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت در نامها و تعاریف ایثار و شهادت با (۵ فراوانی) به ترتیب ۰/۶۰۶ و ۰/۲۸۵، جایگاه و ارزش ایثار و شهادت (بدون توجه) ۰، ۰، صفات عملی ایثار و شهادت (با ۱۵۷ فراوانی)، ۰/۸۵۸، ۰/۴۰۴، پیامدهای فردی و اجتماعی ایثار و شهادت (با ۱۵ فراوانی) ۰/۶۶۰، ۰/۳۱۱ است. این یافته‌ها یعنی عدم توجه کافی، نامتوازن بودن و عدم اولویت‌دهی به عوامل فرهنگ ایثار و شهادت با نتایج پژوهشهای مقدم‌زاده (۱۳۹۳)، مرزوقی، فولادچنگ (۱۳۹۰) و رعنائی‌پور (۱۳۸۵) همسو است. در این مورد باید عنوان کرد که سند تحول بنیادین به عنوان یکی از گسترده‌ترین متون اثرگذار و جهت‌دهنده در آموزش

و پرورش جمهوری اسلامی ایران با توجه به مخاطبان فراوان و مستعدی که دارد و با توجه به رسالت‌های آموزشی و پرورشی خود (ترسیم نقاط راهبردی، روشن نمودن افق‌های آینده، شکل‌دهی آرمانها و ترسیم انسان مورد انتظار)، باید تربیت ارزشی بویژه فرهنگ ایثار و شهادت را جزء اصلی‌ترین و محوریت‌ترین رسالت‌های خود قرار می‌داد. این ضرورت، که برخاسته از نقش و جایگاه ارزشها در حیات انسانی است، زمانی احساس می‌شود که یکی از وظایف اصلی این سند را احیای فطرت الهی انسانها بدانیم؛ چرا که رسالت متولیان تعلیم و تربیت، بیدار کردن فطرت انسانها و پاک کردن غبار غفلت از آنهاست تا انسان حضور خدا را در زندگی خود لمس، و به دین و فرهنگ متعالی گرایش پیدا کند. این نارساییها در یافته‌های این پژوهش، برخی عملی و برخی نظری است؛ به این دلیل که تعلیم و تربیت ارزشها تار و پودی در هم تنیده از عمل و نظر است؛ برخی از لغزشها و آسیبهای آن، نتیجه غفلت در عرصه و روابط عملی و برخی حاصل اهمال در مقام نظر است. با توجه به تعامل و در هم تنیدگی عمل و نظر، ضعفهای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش شکل بسیط نظری یا عملی ندارد، بلکه به صورت بافتهای پیچیده، آشکار می‌شود که در آنها اعمال و اندیشه‌ها، یکدیگر را تأیید و تقویت می‌کند.

نارساییها در توجه جامع به عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت توسط سند تحول بنیادین می‌تواند بخشهای مختلف آموزش و پرورش را تحت الشعاع قرار دهد و آثار و پیامدهای نامطلوبی را به ترتیب در سیاستهای کلان نظام، اهداف دوره‌های تحصیلی، اهداف دروس ارزشی مرتبط، سازوکارهای تأمین منابع انسانی متعهد، تربیت معلم معتقد و ارزش مدار، تأمین منابع مالی و کالبدی مکفی مرتبط با فرایند توسعه ارزشی دانش‌آموزان و فرایندهای ارزشیابی کارکنان و معلمان ایجاد کند.

افزون بر این پیامدها با عنایت به تمرکز محتوای برنامه‌های درسی در ایران بر کتاب درسی، عدم جامعیت توجه به بخش عظیمی از ادبیات گردآمده در زمینه عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت، موجب نقصان در تولید محتوای کتاب و برنامه‌های درسی می‌شود و در نتیجه دانش‌آموزان آینده‌آفرین جامعه، اطلاعات کمی از شهید و شهادت و ارزشهای والای شهیدان می‌یابند و این خود به نوعی آینده جامعه اسلامی و اهداف سیاسی اعتقادی نظام جمهوری اسلامی را با خطر روبه‌رو خواهد کرد.

در ادامه به برخی از پیشنهادها کاربردی برای رفع نارساییهای مطرح شده اشاره می‌شود:

۱ - نتایج پژوهش می‌تواند زمینه‌ای را برای بازاندیشی و بازنگری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ایران فراهم آورد تا سیاستگذاران آموزشی و برنامه‌ریزان درسی در بازنگریهای آینده به عوامل کمتر توجه شده فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان حلقه مفقود، عنایت بیشتری کنند.

۲ - با توجه به ضرورت اداره مطلوب سبک زندگی دانش‌آموزان با محوریت فرهنگ ایثار و شهادت، ذکر عوامل کمتر توجه شده توسط محتوای کتابهای درسی می‌تواند راهکاری مناسب برای پوشش نارساییهای سند باشد.

۳ - برنامه‌ریزان درسی می‌توانند با استفاده از عوامل فرهنگ ایثار و شهادت، که در این پژوهش معرفی شده است به عنوان الگویی عملی‌گرایانه، طراحی و تدوین برنامه درسی مناسب‌تر (برای پرورش همه‌جانبه هویت فرهنگی دانش‌آموزان) استفاده کنند.

۴ - با توجه به اقتضائات آموزش و پرورش در عصر جدید (فناوری فراگیر، بحران ارزشها و نزدیکی اجتماعی و سیاسی جوامع) و لزوم همخوانی بیشتر اسناد پشتیبان نقشه جامع علمی کشور بویژه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، صاحب‌نظران مرتبط سعی کنند عوامل فرهنگ ایثار و شهادت را به صورت ماریپچی^(۱) در خلال برنامه‌های آموزشی تنظیم، و ارائه کنند.

۵ - طراحی بسته‌ها و نرم افزارهای مرتبط با آموزش مباحث عوامل فرهنگ ایثار و شهادت ویژه معلمان، دانش‌آموزان، والدین و کارشناسان می‌تواند به عنوان مکمل سند تحول بنیادین آموزش و پرورش و محتوای کتابهای درسی مورد استفاده قرار گیرد.

یادداشتها

۱ - برنامه درسی ماریپچی یکی از روشهای تنظیم محتوا است که در آن برخی مفاهیم، عقاید یا موضوعهای اساسی بتدریج در طول برنامه درسی عرضه می‌شود بدون اینکه تمامی زمینه مورد یادگیری به طور کامل و منظم تکرار شود. در این شیوه با تعیین توالی تجربیات یادگیری، دانش‌آموزان با جنبه‌های معین موضوعات آشنا می‌شوند و موقعیت برای برخورد دوباره آنها در شکل پیچیده‌تر در سالهای متوالی فراهم می‌شود. این شیوه برای این به‌وجود آمده است که مطالعات دانش‌آموزان را عمیقتر سازد (فتحی‌واجارگاه، ۱۳۸۸: ۱۹۱ - ۱۹۰).

منابع فارسی

آرمند، محمد (۱۳۸۷). بررسی مفاهیم ایثار و شهادت در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، راهنمایی و متوسطه. مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت، فرصت‌ها و چالش‌ها در حوزه‌های فرهنگ، اقتصاد و سیاست. مازندران: دانشگاه مازندران.

- ابراهیم‌آبادی، حسین (۱۳۹۱). آینده آموزش و آموزش آینده، یادگیری در ورای مدرسه و دانشگاه. *دوماهنامه داخلی جشنواره بین‌المللی فارابی*. دوره ۶، ش ۲۷: ۳۰ - ۲۵.
- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱). *تئوری حسابداری مالی*. ترجمه علی پارسائیان. تهران: ترمه.
- بهمنی، فرانک (۱۳۸۹). *تبیین راهکارهای ترویج فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه*. مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت و توسعه کشور. کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴). *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*. تهران: دوران.
- پورطهماسبی، سیاوش؛ تاجور، آذر (۱۳۸۹). *چیستی ایثار و شهادت و نقش آن در توسعه کشور*. مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت و توسعه کشور. کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- جعفری‌هرندی، رضا؛ یزدخواستی، علی (۱۳۹۳). *تحلیل میزان توجه به مفاهیم فرهنگ ایثار و شهادت در کتابهای درسی دوره آموزش عمومی*. *دوفصلنامه تربیت اسلامی*. دوره ۹، ش ۱۸: ۹۳ - ۷۱.
- حسن‌زاده، رمضان (۱۳۸۲). *نقش و کارکرد نهادهای آموزشی در انتقال ارزشهای اجتماعی - فرهنگی*. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*. دوره ۲، ش ۴: ۶۴ - ۴۹.
- رعنائی‌پور، مجید (۱۳۸۵). *پاسداری از فرهنگ ایثار و شهادت در حوزه آموزش و پرورش*. چکیده مقالات نخستین همایش علمی فرهنگ ایثار و شهادت. شیراز: دانشگاه شیراز.
- سبحانی‌نژاد، مهدی؛ یوزباشی، علیرضا (۱۳۸۷). *بررسی میزان توجه به مفاهیم فرهنگ ایثار و شهادت در محتوای کتاب‌های درسی فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی دوره راهنمایی کشور*. مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت، فرصت‌ها و چالش‌ها در حوزه‌های فرهنگ، اقتصاد و سیاست، مازندران: دانشگاه مازندران.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۸۹). *صورت مذاکرات تصویب قانون شورای عالی*. تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- شهرزاد بخشایش، فاطمه (۱۳۹۱). *رویکرد علوم اجتماعی در سند تحول بنیادین*. *فصلنامه رشد آموزش علوم اجتماعی*. دوره ۱۵، ش ۱: ۳۰ - ۲۲.
- شهرکی‌پور، حسن (۱۳۹۲). *بررسی محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی در گسترش فرهنگ ایثار و شهادت*. *فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*. دوره ۱۰، ش ۱۰: ۱۰۸ - ۹۷.
- فتحی‌واجارگاه، کورش (۱۳۸۸). *اصول و مفاهیم برنامه‌ریزی درسی*. تهران: بال.
- قهرمانی، محمد؛ عاشقی، حسن؛ مهدیون، روح‌الله (۱۳۸۸). *جهانی‌شدن، فرهنگ و برنامه‌ریزی آموزشی*. *ماهنامه مهندسی فرهنگی*. دوره ۴، ش ۳۴ - ۳۳: ۳۵ - ۲۹.

مرزوقی، رحمت الله؛ فولادچنگ، محبوبه (۱۳۹۰). ارزیابی برنامه درسی دوره ابتدایی از منظر فرهنگ ایثار و شهادت. مجموعه مقالات اولین نشست علمی بررسی جایگاه فرهنگ ایثار و شهادت در نظام تعلیم و تربیت کشور. شیراز: دانشگاه شیراز.

مقدمزاده، علی (۱۳۹۳). بررسی جایگاه عوامل فرهنگ ایثار و شهادت در اهداف مصوب دوره متوسطه و راهکارهای مؤثر نهادینه‌سازی آن در مدارس از نظر دبیران شهر قم. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد تهران.

نوریان، محمد (۱۳۸۷). تحلیل محتوای رسانه‌های آموزشی با تأکید بر کتابهای درسی. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب.

نوید ادهم، مهدی (۱۳۹۱). الزامات مدیریتی تحول بنیادین در آموزش و پرورش. فصلنامه راهبرد فرهنگ. دوره ۵. ش ۱۸ - ۱۷: ۳۲۳ - ۲۹۵.

هاونگی، حسین (۱۳۸۹). شیوه‌های پرورش فرهنگ شهادت در نظام تعلیم و تربیت. مجموعه مقالات همایش ملی ایثار و شهادت و توسعه کشور. کرمانشاه: دانشگاه رازی.

منابع انگلیسی

- Eisner, E, W (2002). **The educational imagination: on the design and evaluation of school programs**. New York: Macmillan.
- Giroux, H, A (1992). **The emancipation of teaching**. Boston: Allyn and Bacon.
- Midgley, C. & Anderman, E, L (2003). Differences between elementary and middle school teachers and students. **Journal of Early Adolescence**, V 15. N 1: 90 – 113.
- Niemi, H.G. & Junn, J (1993). **Civic Sources and Political Knowledge Of School**. Seniors, Paper Presented at The Annual Meeting Of American Political Science Association, Washington, DC, September 2.
- Ryba, R (1997). **Education, Democracy and Development: An International Perspective**. London: Springer Science & Business Media.
- Tisdell, E, J (2003). *Exploring Spirituality and Culture in Adult and Higher Education*. San Francisco: Jossey – Bass.